

KATYNĖS ŽUDYNĖS

TAUTOS ATMINTIES INSTITUTAS
KOMISIJA NUSIKALTIMAMS PRIEŠ LENKŲ TAUTĄ TIRTI
VIEŠOSIOS EDUKACIJOS BIURAS

Scenarijus: Paweł Rokicki, Agnieszka Rudzińska

Mokslinis konsultantas: dr Sławomir Kalbarczyk

Maketavo: Marcin Koc

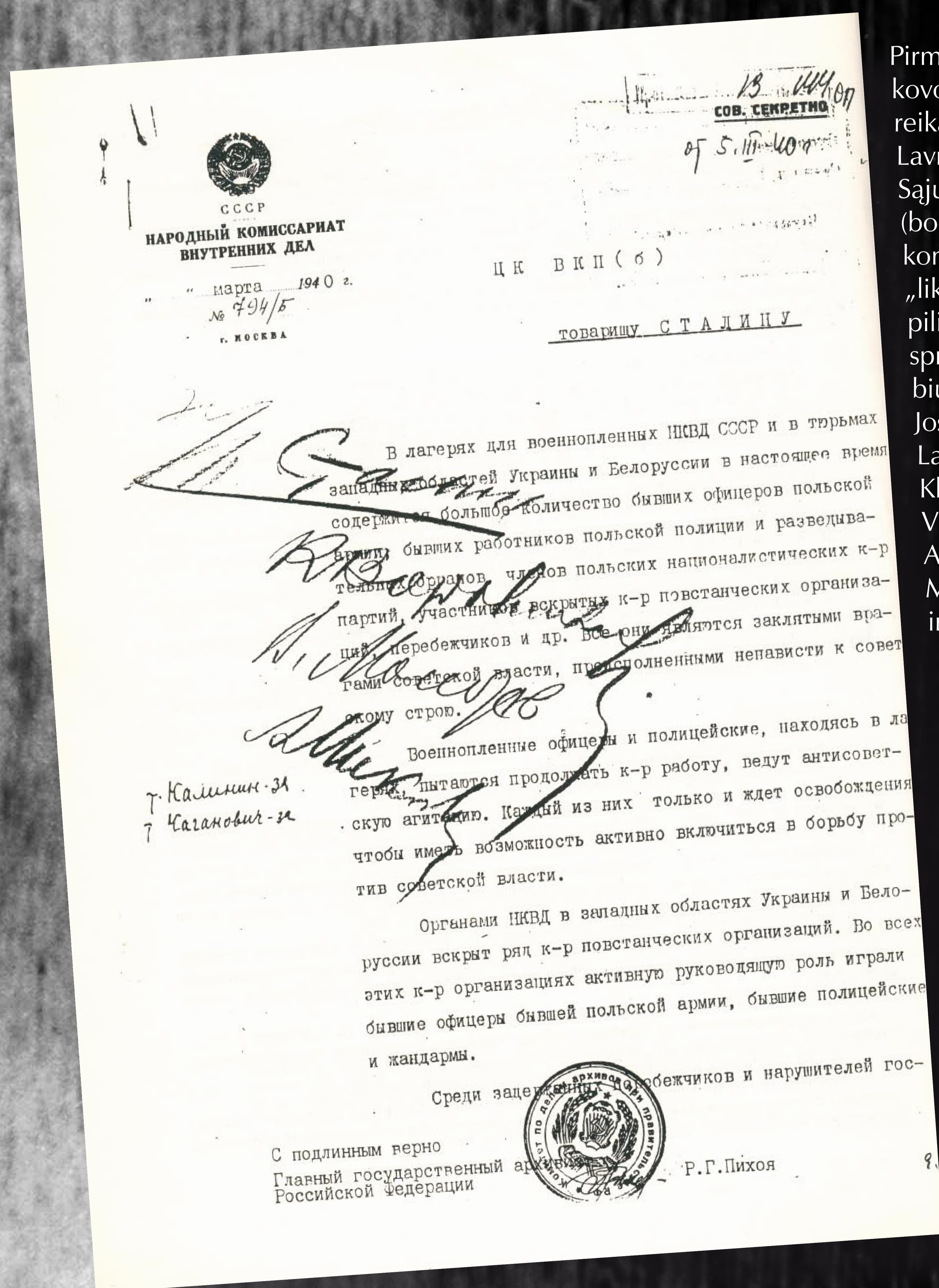
Parodoje panaudotos nuotraukos iš Tautos atminties instituto (IPN), Katynės muziejaus, bei asmeninių Wojciecho Czaplickio, Maciejaus Porębos ir Aleksandro Załęskiego rinkinių.

Paroda parengta bendradarbiaujant su Lenkų institutu Vilniuje.

Katynės žudynės – tai apie 22 tūkstančių Lenkijos piliečių sušaudymas, įvykęs 1940 m. pavasarį aukščiausios Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos (TSRS) valdžios organams įsakius. Nusikaltimo pavadinimas susijęs su Katynės, esančios netoli Smolensko, pavadinimu; čia buvo atrasti pirmieji nužudytųjų kapai.

Žudynių aukomis tapo tarptautinės teisės saugomi karo belaisviai, paimiti į nelaisvę po sovietų įvykdytos agresijos į Lenkiją 1939 m. rugsėjo 17 d., o taip pat civiliai žmonės, kuriuos suėmė NKVD. Ši analogų neturinti masinė žmogžudystė ne tik sudavė žiaurų smūgį Lenkijos armijai, bet ir buvo planuotos naikinimo akcijos, nukreiptos prieš tautos elitą, dalis. Tarp aukų daugiausia buvo Lenkijos inteligentų – profesorių, teisininkų, gydytojų, mokytojų, kūrėjų, tarnautojų ir daugelis kitų. Šitaip patirtos dvasinės netekties masto neįmanoma įvertinti ir atlyginti.

Katynės žudynės – tai žmogžudystė (išžudyti tam tikros tautinės grupės nariai), karo nusikaltimas (aukomis tapo karo belaisviai) ir nusikaltimas prieš žmoniją (civiliniai kaliniai buvo žudomi dėl politinių priežasčių, be jokių kaltinimų).

Pirmosiomis 1940 m. kovo dienomis vidaus reikalų liaudies komisaras Lavrentijus Berija nusiuntė Sąjungos komunistų (bolševikų) partijos Centro komitetui laišką su projektu „likviduoti“ 25 000 Lenkijos piliečių. 1940 m. kovo 5 d. sprendimą priėmė politinis biuras, kurį sudarė Josifas Stalinas, Lavrentijus Berija, Klimentas Vorosilovas, Viačeslavas Molotovas, Anastazas Mikojanas, Michailas Kalininas ir Lazaris Kaganovičius.

Kozielsk 1940

HITLERIO-STALINO PAKTAS

1939 m. rugsėjo mėn. vokiečių ir sovietų susitarimas. (IPN)

Antrojo pasaulinio karo vartus atvėrė 1939 m. rugpjūčio 23 d. Maskvoje pasirašyta Trečiojo reicho ir Tarybų Sąjungos užsienio reikalų ministrų – Joachimo von Ribbentropo ir Viačeslavo Molotovo – sutartis. Slaptasis jos protokolas nustatė dviejų valstybių-milžinių bendradarbiavimo sąlygas ir padalino Rytų ir Vidurio Europą į vokiečių ir sovietų įtakos zonas.

1939 m. rugsėjo 1 d. Hitleris, užsitikrinęs Stalino paramą, užpuolė Lenkiją. 1939 m. rugsėjo 17 d. iš Rytų pajudėjo Raudonoji armija.

1939 m. rugsėjo 28 d. Tarybų Sąjunga ir Trečiasis reichas pasirašė susitarimą dėl Lenkijos padalinimo, sieną nustatydami Sano, Bugo ir Narevo upėmis. Sovietai okupavo 52 procentus ikikarinės lenkų valstybės.

1939 m. rugsėjį į sovietų nelaisvę pateko apie 250 tūkstančių lenkų kariškių, tame tarpe ir keliolika tūkstančių karininkų. Didžiuma karininkų drauge su keliais tūkstančiais policijos, žandarmerijos, kalėjimų ir pasienio apsaugos tarnautojų bei civilių 1939 m. lapkritį buvo įkalinti specialiose Kozelsko, Starobielsko ir Ostaškovo stovyklose.

Raudonajai armijai įžengus į rytines II Lenkijos Respublikos valdas, prasidėjo masiniai areštai, daugiausia – Lenkijos inteligentų, dvasininkų, valstybės tarnautojų ir valstiečių, kurie kėlė didžiausią grėsmę sovietizacijos planams. Juos siuntė į kalėjimus Tarybų Sąjungos gilumoje arba į darbo stovyklas – lagerius.

Lenkų karo belaisviai 1939 metais. (IPN)

KATYNĒ

NKVD būstinē Katynēs miške. (Katynēs muzejus)

7 IV [1940] Sekmadienio rytas. [...]

Krautis daiktus! [...]

Po revizijos, apie 16.55 val. (Lenkijos laiku – 14.55) apleidome Kozelsko stovyklos vielomis apraizgytas sienas. Mus įsodino į kaliniams pervežti skirtas mašinas. [...] Su manimi dar važiuoja Józef Kutyla, kpt. Paweł Szyfter ir dar m[ajoras], p[pulkininkas] ir keli kapitonai – iš viso dvylika. Vietos pakaktų daugiausia septyniems.

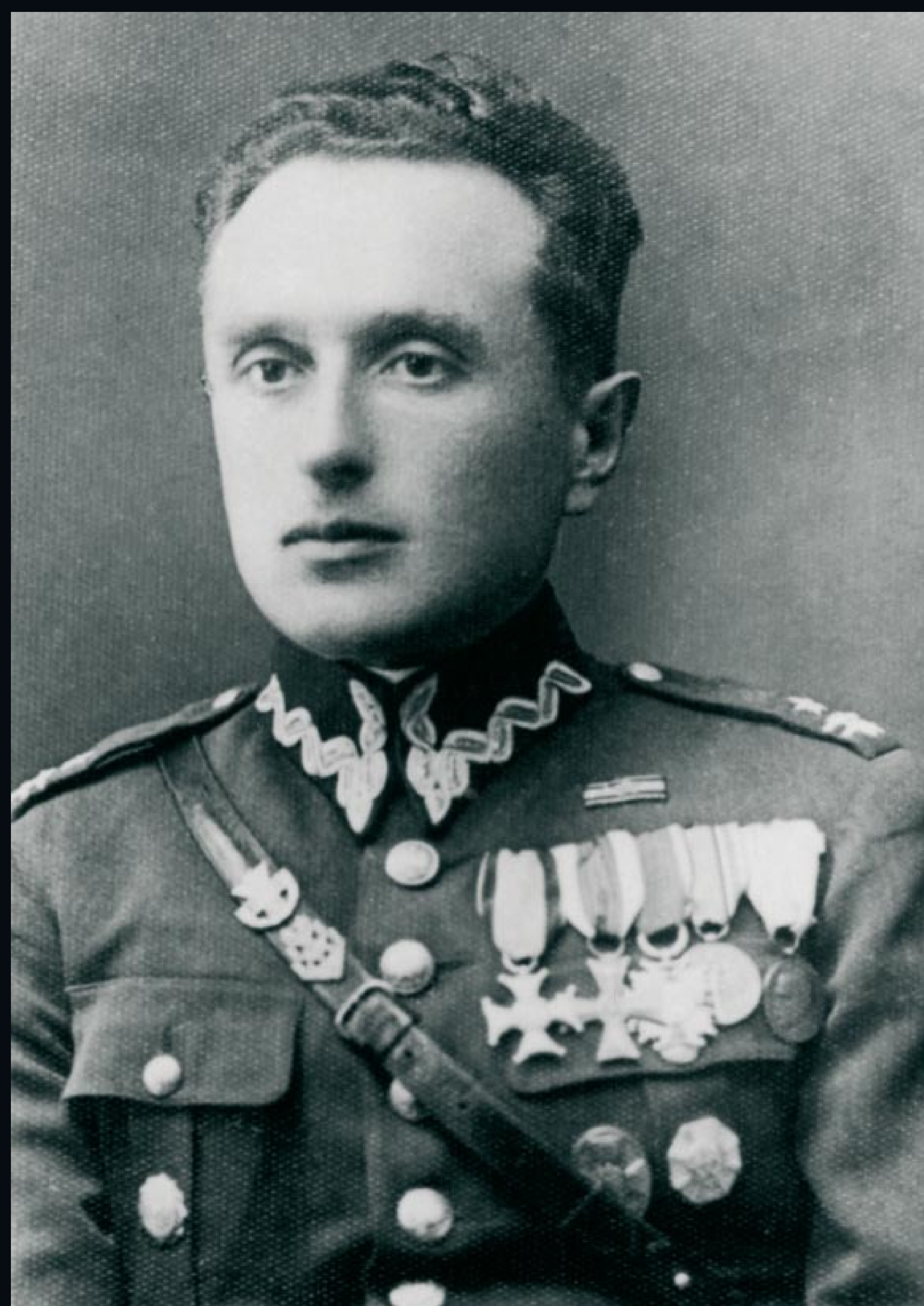
8 IV [1940], 3.30 val. Išvykimas iš Kozelsko stoties į vakarus. 9.45 val. – Jelnia stotis.

9 IV [1940] keliolika minučių iki penktos ryto – kalėjimo vagonuose ženklas keltis ir ruošimasis išsilaipinimui. Kažkur dar turėsime važiuoti auto [mobiliu]. Ir kas toliau?

9 IV [1940] penkios ryto. Nuo pat aušros diena prasidėjo ypatingai. Išvažiavimas kalėjimo mašina vienutėse (baisu!). Atvežė [mus] kažkur į mišką; kažkas panašaus į vasarnamį. Čia ypatingas patikrinimas. Atėmė [mano] laikrodį, kuris tuo metu rodė 6.30 (8.30). Klausė apie žiedą, kurį [neįskaitoma]. Atėmė rublius, pasą, kišeninį peiliuką [neįskaitoma].

[Po keliasdešimties minučių Adam Solski buvo nušautas]

(Irašai masinėje kapavietėje rastoje Adamo Solskio užrašų knygutėje: Pamiętniki znalezione w Katyniu, Paris–Warszawa 1990, s. 104–105 [Katynėje rasti prisiminimai, Paryžius–Varšuva, 1990, p. 104–105])

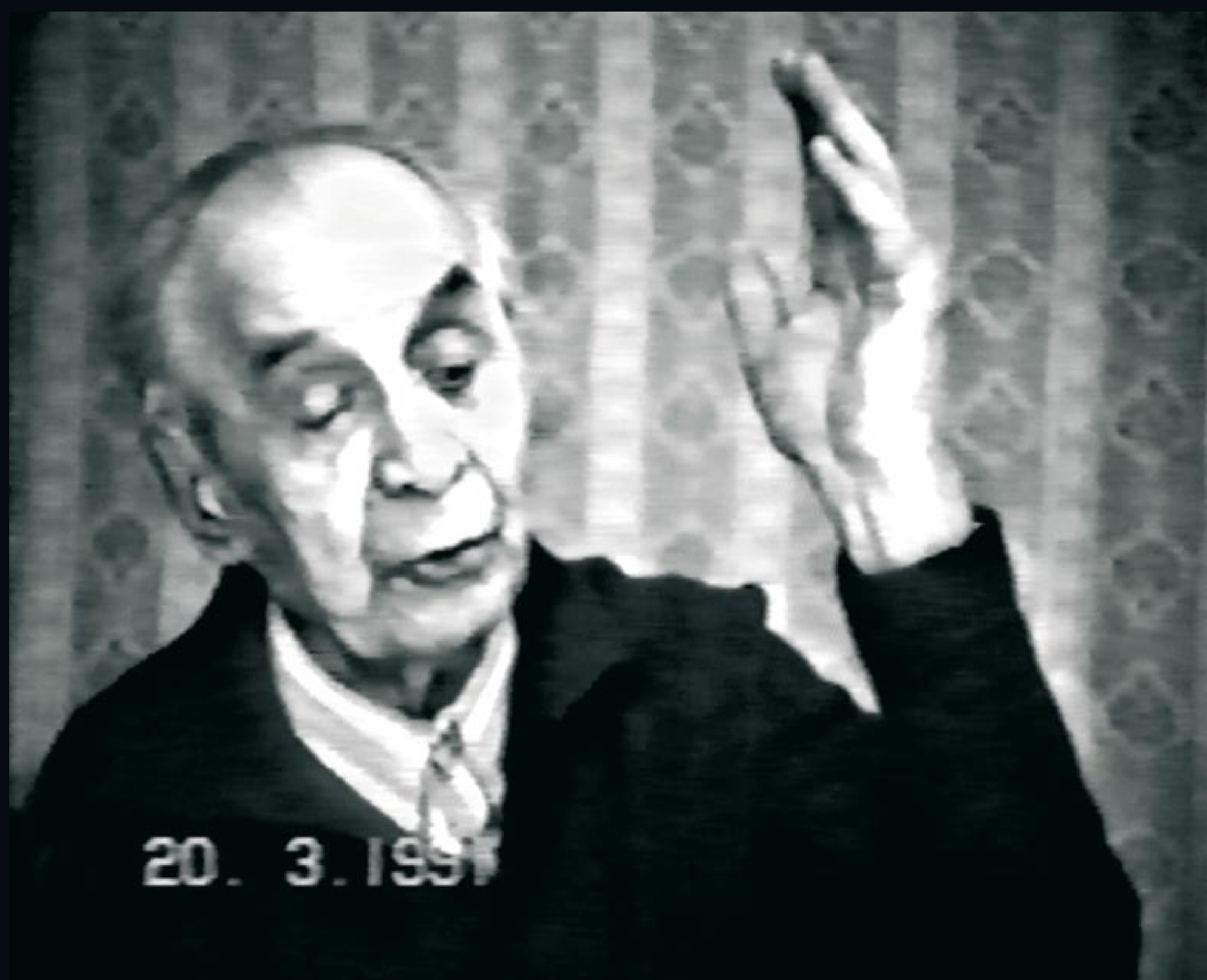
Majoras Adam Solski. (Katynės muziejus)

KALININAS (TVERĖ)

Buvusio NKVD skyriaus Kalinine (Tverėje) rūšys, kur 1940 m. pavasarį sušaudyta 6311 lenkų iš Ostaškovo stovyklos. (Aleksandro Załęskio nuotrauka)

Dimitrijaus Tokarevo, Kalinino NKVD valdybos vado, parodymai, 1991 m. kovo 20 d. (IPN-KSZpNP)

Tokarevas: Šaudymuose dalyvavo apie trisdešimt asmenų. [...] Į kamerą, kur vyko šaudymas, nėjau. Technologija buvo sugalvota [Vasilijaus] Blochino, taip, ir mūsų valdybos komendanto [Andrejaus] Rubanovo. Duris į koridorių jie apmušė veltiniu, kad kameroje nesigirdėtų šūvių. Pasmerktuosius vieną po kito vedė koridoriumi, paskiau kairėn, kur buvo raudonas kambarys. [...] Raudoname kambaryje tikrino pagal sąrašus: ar atitinka asmens duomenys, ar nėra kokios klaidos, taip...,

o po to, kai įsitikindavo, kad tai tas žmogus, kuris turi būti sušaudytas, iškart uždėdavo jam antrankius ir vesdavo į kamerą, kur jis būdavo sušaudomas. Kameros sienos taip pat buvo apmuštos garsui nepralaidžia medžiaga. [...]

Jablokovas: O kaip būdavo šaudoma? [...]

Tokarevas: [...] Tai buvo baisiai nemalonu. [...] Stebėjau visą tą kraupų veiksmą. [...] Blochinas užsivilko savo specialius drabužius: rudą kepurę, ilgą odinę rudą prijuostę, odines rudas pirštines su atvartais aukščiau alkūnių. Man tai padarė didžiulį įspūdį – mačiau budelį! [...] Vieno vaikinio paklausiau: „Kiek tau metų?“ Atsakė – 18. „Kur tarnavai?“ Pasionio tarnyboje. Ką veikei? Buvau telefonistas. [...] Įėjo ir nusišypsojo, taip, dar berniukas, visai berniukas, 18 metų, o kiek dirbo? Pradėjo skaičiuoti lenkiškai – 6 mėnesius. [...]

Jablokovas: O mirtininkų kamera – kaip ji buvo įrengta? [...]

Tokarevas: [...] Na ką, nedidelis kambarys, nedidesnis už šitą, gal mažesnis. [...] Iš tos kameros buvo išėjimas į kiemą. [...] Ten tempė kūnus, krovė į mašiną ir vežė. [...]

(Dimitrijaus Tokarevo, Kalinino NKVD valdybos vado, parodymai, 1991 m. kovo 20 d., cituojama pagal: „Zeszyty Katyńskie“ 1994, nr 3, s. 19 [„Katyńės sąsiuviniai“, 1994, nr. 3, p. 19])

ŽUDYNIŲ VIETOS

Pasak išslaptintų sovietų dokumentų, 1940 m. balandžio ir kovo mėnesiais Katynės žudynių metu nužudyta **21 857** Lenkijos piliečių:

Katynėje – **4 421**

Charkove – **3 820**

Kalinine – **6 311**

Baltarusijoje (greičiausiai Minske) – **3 870**

Ukrainoje (greičiausiai Kijeve, Charkove ir Chersone) – **3 435**

Tuo pat metu, 1940 m. balandžio 13 d., sovietų valdžia pradėjo masinius daugiau kaip **61 000** žmonių – Katynės žudynių aukų artimųjų – trėmimus į Kazachstaną.

KATYNĖS ŽUDYNIŲ AUKOS

Divizijos generolas Stanisław Haller (1872–1940)

I pasaulinio karo dalyvis Austrijos armijos, nuo 1918 m. rudens – Lenkijos armijos gretose. Lenkų-bolševikų kare 1920 m. vadovavo 13 Pėstininkų divizijai. 1923–1924 metais buvo Lenkijos armijos Generalinio štabo vadas. 1926 m. gegužės perversmo metu palaikė vyriausybę, išėjo į atsargą. Apdovanotas „Virtuti Militari“ III ir V laipsnių kryžiais bei Narsumo kryžiumi ir kitais ženklais.

Nuo 1939 m. rugsėjo – vyriausiojo kariuomenės vado dispozicijoje. Paimtas į sovietų nelaisvę, iki 1939 m. pabaigos kalintas NKVD stovykloje Starobielske, kur buvo aukščiausiu pagal rangą lenkų karininku. Nužudytas 1940 m. pavasarį NKVD kalėjimo Charkove rūsyje.

Zygmunt Łotocki (1904–1940)

Atsargos jaunesnysis leitenantas, rašytojas ir publicistas, baigė Varšuvos universitetą, dėstė lenkų kalbą gimnazijoje. Garsus sportininkas, vienas iš lenkų lankininkų mokyklos kūrėjų, jaunimo treneris.

1939 m. pateko į sovietų nelaisvę. 1939 m. lapkritį įkalintas Kozelsko stovykloje, nužudytas Katynėje.

Jan Stach (1891–1940)

Teisės daktaras, dirbo Drohobyčiaus teismo teisėju. Suimtas įžengus sovietų kariuomenei, įkalintas Ostaškovo stovykloje. Nužudytas Kalinine (Tverėje). Jano Stacho palaikai atpažinti masinės kapavietės ekshumacijos metu 1994–1995 m. ir palaidoti Miednoje kapinėse.

Tadeusz Tucholski (1898–1940)

Atsargos leitenantas, 1920 m. dalyvavo lenkų-bolševikų kare. 1930 m. apgynė daktaro disertaciją Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Chemijos fakultete. Dirbo Gynbos techniniame institute, buvo Karo reikalų ministerijos konsultantas. Keliasdešimties mokslinių darbų autorius. Nuo 1939 m. Varšuvos technologijos universiteto adjunktas. Mobilizuotas 1939 m., rugsėjį pateko į sovietų nelaisvę. 1939 m. lapkritį įkalintas Kozelske. Sušaudytas 1940 m. balandžio 30 d. Katynės miške. Palaikai ekshumuoti ir atpažinti 1943 m.

MELAS APIE KATYNĘ

1943 m. balandžio 11 d. „Radio Berlin“ pranešė apie TSRS 1940 metais bolševikų nužudytų lenkų kariškių masinių kapaviečių suradimą. Po keturių dienų Sovietų informacijos agentūra paneigė vokiečių pranešimą ir informavo, kad kariškiai pateko į vokiečių rankas.

1944 m. sausio 23 d. Specialiosios komisijos pranešime buvo įteisintas sovietinis melas, pasak kurio masines žudynes įvykdė vokiečiai 1941 m. Niurnbergo proceso (1945–1946) metu sovietinis prokuroras mėgino suversti kaltę vokiečiams.

Pusšimtį metų šis melas buvo kartojamas rusų ir lenkų komunistų. Atskleidus nusikaltimą, prasidėjo kova už Tiesą. Iš pradžių ją skleidė Lenkijos Respublikos vyriausybė išeivijoje, paskelbusi aukų sąrašus. 1951–1952 m. JAV kongreso atstovų rūmų komisija patvirtino „neabejotiną“ sovietų atsakomybę už Katynės nusikaltimą. Tiesą apie Katynės žudynes skleidė pagrindyje antikomunistinės opozicijos leidžiama literatūra, o aukų atminimas buvo ištikimai saugomas jų artimųjų.

1990 m. balandžio 13 d. agentūra TASS išplatino pareiškimą apie tai, kad už Katynės žudynes atsakinga TSRS NKVD, o 1992 m. spalio 14 d. Rusijos Federacijos Prezidentas Borisas Jelcinas perdavė Lenkijai nusikaltimo dokumentus, patvirtinančius betarpišką TSRS partinės ir valstybinės valdžios atsakomybę dėl šio nusikaltimo.

Tačiau net iki šiol kai kurie Rusijos sluoksniai skleidžia melą apie Katynę, o Rusijos prokuratūra baigė nusikaltimo tyrimą, jo taip ir nepripažinusi žmogžudyste.

Nė vienas, davęs Katynės žudynių įsakymą, jų organizatorius ar betarpiškas vykdytojas už lenkų nužudymą nebuvo nubaustas.

Katynės žudynių tyrimą toliau vykdo Tautos atminties institutas.